

Persze írtak már mások is egysoros verseket. Weöresnek két hosszú versciklusa született egysorosokból. Egyetlen kép, egyetlen szó is lehet költészet, s az említett Pilinszky-vers is az. Mégsem rejthető el az aggodalom, hogy az utolsó évtized termése mindössze tizenöt vers; igaz, közte néhány kivételes remekmű, de zömében töredéknek ható „versrészlet”.

A költőt, aki egyre mélyebben éli át az emberi élet esendőségét, a történelem iszonyú szorítását, az elnémulás veszélye fenyegeti. A beszéd helyére a hallgatás lép, a szavak büntudata elnémítja a költőt. „A képzelet valódi történetében a hallgatás olykor fontosabb minden leírt mondatnál” — vallja Pilinszky. Megtalálta a barátság, a testvériség melegét, de fölöslegesnek érzi a szót. A tett, a cselekvés értelmét vallja, de már-már egy karthauzi szerzetes lemondásával szemléli a világot. „A csend... a költőt kötelezi, élete egészét követeli már, s nem lehet nem eleget tenni a hívásnak, ha mindjárt a végleges és tökéletes elnémulás kockázata árán is.” Ezekkel a megrendítő szavakkal zárul a *Nagyvárosi ikonok*.

Amennyire fájdalmas ezt olvasni, s amennyire szívesen kiáltanánk a költőre: nincs igaza, hiszen a költészet mindig közlés, mással nem pótolható jel, termékeny kapcsolat, érzelmi találkozás a költő és az olvasó között, talán épp annyira megnyugtató is: ameddig a költő a csendről elmélkedik, addig az termékeny csend marad; ameddig az elhallgatás lehetőségéről ír, addig bizonyára meg fog születni asztalán a vers.

Egyetlen csend fogadható csak el: Shakespeare csendje, amiről Hamlet beszél.

TÜSKÉS TIBOR

RÁKOS SÁNDOR VÁLOGATOTT VERSEI

Jelentős kötet a *Meztelen arc*, Rákos Sándor válogatott verseinek könyve; mai líránk életében figyelmet érdemlő eseménynek számít. Három évtized költeményeiből ad ez a gyűjtemény — időrend szerint világosan tagolva — metszetet, melynek alapján megbízható képet nyerhet az olvasó a költői pályáról, egy küzdelmesen épített életmű korántsem egyenesvonalúan emelkedő alakulásáról.

A személyes sors Rákos poézisének első tárgya; versvilága különösen nehéz életút vallomások dokumentuma. Ha ki érteni akarja ezt a költészetet, voltaképp az életrajz tájait kellene bejárnia. Mindenekelőtt a gyermek- s ifjúkor élményhelyzete, a személyiség korai tapasztalatvilága, a pályakezdés ideje látszik elhatározóan fontosnak. Az akkor kapott indítások, az eszmélkedés gyötrelmes éveiből hozott emlékek a felnőtt tudatában sem veszítették el érvényüket, nem fakultak meg; így hát az egyéniség, az alkat genezisére kíváncsi olvasó figyelmét kiváltképp megérdemlik. A vallomástevő „egyetlen életé”-nek sorstényei formálják itt szembe-tűnően a költemények együttesét, és — a költő szavával — „a háborús évek grand guignoljától beárnyékolta” ifjúság szenvedései, kínzó konfliktusai, mélyen átélte drámái feledhetetlenül jelen vannak később is az emlékezetben: lerakódtak a lélekben; úgyiszlólván determinálták az önszemlélet, a világlátás, a létezésélmények formáit. A Rákos-líra érdekességét és értékét nem utolsósorban az biztosítja, hogy — ismét az önkomentárt idézve — megőrökíti „a küzdelmet, egy létbe-kidobott intellektus birkózását önmaga és a világ mélybehúzó erőivel”. A sors prései közé szorult ember ellentétéktől szaggatott belső világát fejezik ki a három évtized történetét ténszerűen és az eszmélkedések rejtettebb folyamatait is figyelve elmondó vallomások — híven és érvényesen, a pusztán magánérdekű jelentés köreire is túlmutatva. Igaz, nem a legnagyobbakra jellemző egyenletes művészi erővel; nem

mindig maradéktalan teljességgel; jelezve töréseket, megtorpanásokat és kanyarokat is; az emelkedés és a visszahullások vagy veszteglések ritmusváltásait is követve. A műve jelentésgazdag egységéért, a saját világ kiteljesítéséért küzdő s a költőiség emelkedőin fölfelé igyekvő lírikus útjait jól lehet követni a válogatás nyomán haladva.

A kétségbeesés könyve *Az eb válaszol* (1949), költőnk első önálló kötete, mely egyébként tíz esztendő verseinek már eleve erősen megszürt válogatása. A helyzetét kétségbeesésben reménytelennek érző ember vallomásai ezek, a kárhozottság érzésétől megbénult és görcsbe merevedett lélek dokumentumai. A személyes sors, a magánélmények háttereként ott van a háború és a fasizmus iszonyata, mely — nemzedékének nem egy tagjához hasonlóan — őt is a világraeszmélés idején kapta derékba, megrontva fiatalága éveit. A kötetből fölcsapó komorság, tagolatlan keserűség az eszmélkedő személyiség körülményeire is visszhangzik, közvetlen vagy áttételesebb utalásokban idézve „a mindenség megbolondult”, az „itt a földön elcsúszunk a vérben”, s a reményt is elzáró „szörnyű jövő” képeit, a világ embertelen, emberre törő zürzavarának képzeteit, konkrétumait és sejtelemszerű, lidérceken nyomasztó felszín alatti lényegét. A kaoszt és a szorongást felfokozott érzékenységgel megélt „egyre üzöttebbé váló élet” jeremiádjait énekli a fiatal Rákos — gyötörtten, nagy kínok késeivel játszva s rekedt-elfulladás hangon, változtatva az undor, az átkozódó indulat, a fölkérődöző fürtelem, az iszony, a szitok s a panasz mindegyre visszatérő — tónusmeghatározó — szavait. Száműzöttnek, a világból kivetett otthontalan páriának érzi magát a kínjait jajongva kibeszélő lélek, eltölti a nem enyhíthető fájdalom, a bizonytalanság tudata — „a tanácstalanság vak üregébe hullok” —, az értelem „szűkülve jár körbe-körbe”, s a „kutyának-sem-való sors” érzete kibírhatatlanra fokozza a „se-itt, se-ott” átkát, a hontalanság, a kivetettség gyötrelmét, a senki földjén horrorját. Megörökítik a vallomások a „flagelláns öngyötörések” szertartásait is, a diszharmonia alakzataiban tárva fel a tudat tépette-ségét, az érzésvilág szaggatottságát, a lélek szüntelen rángásait. Az átkozódásig keseredett indulat nem csupán a külvilág, a körülmények, az egyénfölötti erők ellen támad — magát sem kíméli; a „lebírhatlan undor” az önutálat, az önmagára sújtó gyűlölet forrásait is fölzakítja, a szörnyetegség, a „Monstrum vagyok, szörny, iszonyú tréfája / a hóhér természetnek...” (Jeremiád) önkínzó keserűségét és döbbenetét is elszabadítja, az önmarcangolás gesztusait is eloldja. Mind mélyebbre fúrja magát a szenvedés, a tragikum rétegeibe a költői „én”, s a dúlt bensőség titkait, mélyvilágát is szemérmes önfegyelem nélkül, a nyers kivallás akartudatos elszántságával takarja ki. Egyenesen a póre személyesség, a stilizálás és élményátszűrés nélkül való kitarulkozás végeleihez vonzódik, éppenséggel a romantikus színezetű felnagyítás, szertelen felfokozás módszerével él; nem is mindig előnyére, hiszen ebbe a lírikusi magatartásba — emberileg bármily őszinte és hiteltelen fedezetű is ez a szenvedély! — a modorosság elemei is belekeverednek.

Az eb válaszol költője így jellemzi ekkori életérzését s költőisége lényegét egyik önarckép-versében: „Jaj / isten fülem világra betapasztá, / en-jajomnál egyebet meg nem hallok. / Jaj és megint jaj, / csak ha jajgatok, tudom, hogy élek: / soha még jajra ráforrtabbat, mint én! / Jajgatok és kiáltok és jajgatok / és kezdem újra meg újra, / féreg jaj és isten süket gyermeke jaj, jaj! / Én, én, én, én! Jaj, jaj, jaj, jaj!...” — egyszerre adván találó-beszédes önjellemzést, és utalva az önmagába fulladt szenvedés révén kialakuló manír veszedelmére.

Ez a hang és hangoltság a felszabadulást követően sem változik meg azonnal, a személyiség „belső felszabadulása” más ritmust követve megy végbe. A jelek már az első kötetben is észrevehetőek, az 1947 után keletkezett versek nem illeszkednek a gyűjtemény törzsanagához, már a második könyv, a *Férfikor* (1952) intonációját adják. Ez a kötet — három-négy év termését összefogva — feltűnően erős, meglepően gyors és radikális hangváltást bizonyít. „Ez a leggyöngébb könyvem, kétségtelenül. Aki már ismeri a hangomat — írja Rákos egy későbbi vallomásában —, annak úgy tűnhet föl, mintha egyik-másik verse nem is tőlem származnék.” Az olvasói ítélet egybevág ezzel a jellemzéssel. A jajongások költője, ime, egyszerre

ilyen sorokat fogalmaz: „Párt, olvasókör, iskolák / szabnak a tettek új irányt / s amelyért annyi vér kiomlott / a szabadság e békéből terem; / mert a szabadság: vidám küzdelem / s csak rab népeknek okoz gondot...” (Újkor). A korábbi fojtottság lelkes pátoszba vált át, ódáivá alakul, az előző élményeket új verstémák némitják el, a versbeszéd összes kellékei — az élménytárgyasítás módjai — kicsérelődnek. A dikció átalakulása a közérzet s az életszemlélet metamorfózisát nyilatkoztatja ki. „Mekkora mámor megrészegedni a valóság borától!” — közli az új-jongó tudósítás, s ez a „megrészegedés” magához idomítja egész mostani költőiségét. A hajdani szorongások kivallója most „fénybe mártja” emlékeket idéző tollát (Felszabadulás), az új kor jellegéhez igazodva maga is „dúsnövésű tervet” készít, „harminc év biztos magasán” áll meg, onnan tekint szét a szívárványszínekben látott életen, főlébredését, „elcsúszott sorsa” fölemelését a szabadságnak közsőni; a magányt a „millió testvérem van” derűs bizalma oldotta fel benne, a sosem volt nagyszerű korszak illuzórikusan naiv és kételytelen-tiszta hite magasra röpteti kedvét, s a felhőilen kedély a betegség támadását is fölényesen kezeli. „Szívem a kor minden lendülete, / mellem milliók pátosza feszíti” (Fáultatók) — olvassuk, egy-szerre érezve az efféle gesztusban, kinyilatkoztatásban a nyűgeitől szabadult személység kitarulkozását, azonosuló szándékát, föllélegzését — és az átváltás zavarait. Mert bármennyire őszinte volt is az elszántság, az eredmény nem mondható teljesnek, a kísérlet sikeresnek, hiszen — mint utólag maga is belátta — „alkatához, tehetségéhez nem illő feladatot” vállalt. Nem volt meg ennek a hangváltásnak a mély — következetesen megküzdött — élményi fedezete, ezért vált a hangja sokszor erőltetetté, az ódaiság üressé, a lelkesült pátosz csigázottá, iskolásan-tételesen retorikussá. Az 1962-es válogatásban még bőségesen szereplő, de e mostani gyűjteményből már majdnem teljesen kihagyott versek többsége tanúsítja, hogy Rákos költői ereje megfogyatkozott; megszapordtak viszont — a felszínes szemlélet következményeként — a hitelrontó sematizmus, az esztétikai felszínesség tünetei.

„A Férfikor »magas c«-je, túlírtóságában is őszinte hitvallása, sőt bizakodó derűje után hideg zuhanyként hatnak *A tűz udvarában* (1957) versei” — állapítja meg a „Fák, viharban” (1962) című válogatott kötet utószavában a pályájára visszanéző költő. Az ítélet ezúttal is pontos és kifejező: érzékletesen jelzi azt a nagy fordulatot, igen erős különbözést, melyet a harmadik verseskötet felmutatott az előzőhöz képest. Egész költőisége megint új alakot kapott. A kitarulkozó költői „én”, aki az emelkedő korszak életérzésének kifejezésére vállalkozott — őszinteségében is eltökélten, belső hangjait igencsak megszurten engedve szóhoz —, most újólag visszahúzódi-k-visszaszorul a személyiség, a magánsors szűkebb világába, a bensőség zárt övezeteibe. Feldúlt lelki tájakat vetítenek elénk az új költemények, ismét de profundis énekel a vallomástevő. „Kemény sorsom, hogy juttattál idáig?” (Esti fogadalom) — kérdi döböntén a betegek közt élő, a „süket csönd” szorongató rettenetét érző, magát a „halál partjára kivetettnek” tudó ember, „bénán, zsidadantan” (Reggeli felismerés) élve át a lesújtottság és egyedüllét kínjait. „Még élek, irok, Imre! Oly egyedül, / mint kivert, beteg ordas, sebeimet / nyalogatom és olykor fölvonítok... / Ki hallja meg?” — fakad fel a panasz a Csanádi Imréhez intézett költői episztolában. Elsősorban a betegség szorítja irgalmatlan prések köké a szenvedő embert, s ez az élethelyzet elnyomja az életérzés korábbi áramait, a személységet visszaveti már meghaladni vélt élethelyzetekbe, a magányba, a félelem és fájdalom kedvet rontó állapotába. „Engem — beszél erről Rákos Sándor — ... azokban az években, amikor egyeseket a politika, a társadalmi élet valódi vagy vélt ellentmondásai kergettek meghasonlásba, olyan magánmegrázkódtatások értek, amelyek kivetettek addigi életemből... A pesszimizmus, a kiábrándultság tehát nem kívülről szűrődött belém, hanem én magam termeltem és vetítettem rá verseimre.” A fölzaklató élmények messzire sodorják a vágyott „jó nyugalom” (Pasz-tell) övezetétől. Ez a gyötörtség „A tűz udvarában” egyik legerősebb szolámát hívja életre. Ám nem ez az egyetlen vershang a kötetben. Egyfelől a kétségbeesett-

ség is fegyvelmezettebben, a lélek nagyobb összeszedettségét sejtve szólal meg, mint „Az eb válaszol” fortissimo hangzatokat váltogató verseiben; másfelől a komorság és megrendültség ellentpontosozottsága is erősebb. Itt a szenvedés köreire szorult „én” is jobban felül tud emelkedni rossz sorsa közvetlen léteitényein; világ-felfogó érzékenysége, életre fogékony figyelme arra is képesíti, hogy önvédelmi harca közben észrevegye a valóság különböző tüneményeit, az életért csatázva kitágítsa szűkülő élményköreit. Nem tagolatlanul egyhangú versvilág ez: a panasz-versek borús-tragikus tónusát a gyerekkori emlékek idézése, az életképek több változata, a magasba vágyakozás igénye vagy az asszonyi társat kereső-kérlelő érzelme (Reggeli felismerés, Profán elégia, Madarakéval, fákéval) egyként színezi, oldja és gazdagítja. A kedély nem dermed meg, a befelé figyelés nem zárja ki a figyelem teréből a bensőség szűk körén túlmutató, messzebbre utaló jelentést hordozó életterületeket sem. A vershelyzetekben is megfigyelhető jójelű változatosság; az alakítás poétikai formái, az eszközök, a kompozíciók, a dikció sajátosságai — a képkinccs viszont talán kevésbé — megfrissültek és gazdagodtak; az előző kötethez képest mindenképpen.

A mélységek megjárása biztos felismerésekhez is juttatta az alkotót; a magatartás alapelveinek, az alkat belső tulajdonságaihoz szabott törvényeinek kikristályosításához és tudatos vállalásához is hozzásegítette. A sorsszerű megpróbáltatások végül a bajok, mizériák hatásosnak mondható „ellenmérget” is előállítottak; „... azt a szenvedés tüzeiben edzett, fájva, kiábrándultan is hívó, cselekvő emberséget — a költő vallomását idézve —, amelyre egészen föltemtem az életemet.” „A tűz udvarában” hangoltságát, disszonanciákat fegyvelmezni törekvő erőfeszítését, „poklokon túli elcsöndesedését” már ez a felismerés és elszántság is alakította. Persze, ez az elcsöndesedés nem jelent tartósan meghódított állapotot, birtokolt összhangot, elnyugvást. Beszédesen tanúsítja a *Szegények vonulása* (1959), melyben a nyugtalan-ság inkább fokozódott, a feszültség növekedett. „Milyen jó volna, ha rend volna... / valami bölcs hierarchia volna” — sóhajt egy játékos-komoly versikében (Rezignált mondóka), s másutt is a létezés részeit összefogó, renddél szervező „központi eszme” hiányát panaszolja; szaggató ellentétek feszítő erejét érzi: „Mint denéver az ajtó fölött, / a kor szemöldökfájára szögezve / kínlódom szétfeszített szárnyal...” (Halhatatlanság). Megkísérli újra meg újra a világ zűrzavarának, nehezen lebíráható értelmetlenségének élménye, az értelmes összhang, a harmónia hiányának érzete; s belül is jelen vannak a disszonanciák, belső harcát is vívnia kell a „nyirkos kísértetekkel”, a magánytudat komplexusaival, zaklatottan keresve a „benn burjánzó létnek” a törvényét, szenvedve az ösztönök s a magasabb szándékoktól vezérelt intellektus meg-megújuló harcát. Létszemléletében kitüntetett szerepet kap a halál, a minden fölötti kérlelhetetlen uralkodónak látott egyetemes elmúlás-törvény. Nagygényű költemények beszélnek erről, rekedt szóval, el-elful-ladó lélegzettel, komor tónusban, tragikus pátosszal „fölcukló jajszóval” (Családi album, Ras Shamra torzói, Ó-temető: megtisztulás romantikus keretben). Az „el-zuhanó lét tanújának” tudja magát a költő, aki a „mindent-kibeszedés” (Epilógus) ars poeticáját vallva éli meg a maga drámáit, közli megrendült felismeréseit, eszmélkedéseit jobbra komor-borúlító summázatát. Vannak a kötetben játékosabb színezetű, oldottabb, könnyedebb rögtönzések, a groteszkkal játszó vázlatok, gúnyoros-szatirikus szemléletet kinyilvánító verspéldák — ezek azonban csak mellék-szólalásokat képeznek, a világgép alakításában másodrendű a jelentőségük, és esztétikai értékük szerint sem tartoznak a gyűjtemény legerősebb vonulatához. Ezt a vonulatot egyértelműen a létélmény sűrített tárgyasítására hivatott, látomásos jellegű néhány költemény alkotja (*Szegények vonulása*, *Libera nos a malo*, *Ras Shamra torzói*, *Családi album*, *Ó-temető*...), s ezek az összegzések dúlt életérzést, bölcséleti rezignációt, szemléleti konfliktusokat, félelmeket, kételyeket sugallnak. A káosz most sem bír a lét-törvényeket s a maga balsorsát és belső mélyvilágát elszántan faggató költővel — embersége alaprétegeit, küzdeni tudását, emberi hitének alapelveit, az életértékek iránti fogékonyt nem tudta szétbárdolni, ki-kezdni. „Ne alkudj!” — szólítja fel önmagát, amikor az emberi teljesség kiküzdése

a tét (Harc a madárral). Figyelmet érdemlő állhatatosság ez, hiszen Rákos a „Szegények vonulása”-ban a korábbiaknál is teljesebb szembenézésre szánta el magát, nagyobb gondolati igénytel fogalmazta meg a „te meg a világ” ugyancsak konfliktusos alapélményét. Eközben költőiségének ereje is növekedett — kivált a vizionárius alkatú, nagyobb formátumú versalakzatokban —, bár egyenletesen magas fokot nem ért el, az igazi nagy költészet egységes szuggesztivitását nem sugározza. Hiányzik belőle a magatartás és világkép olyasfajta szuveren teljessége, mely a koncentrált és újszerű gondolatiság, a maradéktalanul összefogott érzelmvilág, a sodró szenvedély s a látomásteremtő készség végigvitt összhangjából fejlene ki. De hiszen nem színtézis ez a kötet — inkább kísérlet, a főntebb körözés megnyerő igyekezetét felmutató erőpróba, a lassan kibontakozó pályáiv egyik emelkedő szakasza.

Szerves folytatásnak tekinthető *A fény felé* címet viselő ciklus is, mely motívumaiban szorosan kapcsolódik a „Szegények vonulása”-hoz. „... Csönd kéne már a zürzavarban, / ha erőszakkal is, egy nap béke magamban!” — olvassuk a fohászt (Könyörgés béleltségért), a magánnyal, félelmekkel, konfliktusélményekkel elgyötörtten küszködő lélek enyhület utáni sóvárgását jelző vallomást. A csönd, a fény, a nyugalom vágya ellentozza a versekben a disszonáns érzelmeket, a panaszos tónusú részleteket, a lét erővel s a belső-személyes sorskérdéseivel viaskodó személyiség megnyilatkozásait. Szívósan feszegeti az egyedüllét köreibe szorult egyéniség a magány szövevényét, tágitani próbálván az ihlető valóságélmények határait, növesztve az átélés és meghódított világ horizontját. „Segítetek hát szólnom, / ti, alkíktól az emberséget / kaptam egykor...” — szólítja a dolgozó embereket (Munkásgyűlésen), s a közösségi gondokra való reagálás, az emberiség egyetemes sorsának azonosuló átélése — „az ember sorsa engem mindennél jobban érdekel” hitvallása jegyében (Éjféli monológ, Himnusz a békéhez, Jelenések könyve) — jójelűen sokszorozza meg e nehezen táguló líravilág jelentésének érvényét, teljettebbé teszi a költemények egy részét; bár egységes-erős sugallatot még most sem alakít ki, mert e szép és jelentős motívum kifejlése nem teljes; a versek összhátását a töredékesség, a szaggatottság s az elegység benyomása is kíséri.

A líravilág tágitásának igényéről eztán sem mond le; a *Táguló körök* (1965) tanúsítja a szándék folytonosságát, határozottságát. A megállapodottság, a birtokára lett ember egységűzete, a higgadt szemlélődés nem tartozik Rákos Sándor alkotói alaptulajdonságai közé. Önvallomásainak egyik visszatérő eleme a „gyötör nyugtalanság” (*Táguló körök*), a „soha-meg-nem-alkuvás” (Önarckép), a szakadatlan készenléti állapot jelzése-kibeszélése. E magatartás és állapot ösztönzői s tápláló forrásai közt ott van folyvást az el nem némítható fájdalmak, keserűségek, lelki traumák együttese. Kísértésüktől nem szabadulhat. Úgyszólván alkati vonása ez. Keserves emlékei újra és újra előtörnek; magánytudata valósággal sorsérvessé terebélyesedik; „a szív fekete indulatai” „vonító mélységekből” (Leviatán) szakadnak fel benne; érzi azt is, hogy „már külső ok sem kell a fájdalomra: önmagától megterem”; a beteljesedés és megelégtülés kegyelmi állapotát nem tudja meghódítani — legfőljebb egy-egy pillanatra. Ugyanakkor mindegyre kifelé igyekezve ezekből az övezetekből, szabadulni szeretne a görcsöktől, kivágná magát a bajok szorításából, az általános hangoltság-meghatározóvá erősödött depresszív közérzet hátlójából. Védekezik, szoktatja magát a szüntelen készenléti dízpozíciójához, szenved a „mitikus kelepécét”, melynek fogságában vergődik. Oly erős és úzó-szaggató feszültségek gerjednek ezekből az ütközésekből, hogy a béke csöndjének partjain (Önarckép) — ahová vágyakoznak — nem lehet honos a gyötördésre, fájdalomra, szenvedésre személyes sorsa és pszichológiai alkata révén egyébként is annyira hajlamos személyiség. Ráérez pedig a létezés nagy pillanataira, az élet ámulatra készítő jelenéseire is (Közel és messze, Barackfaág, Cantilena), képes az emberlét emelkedett átértésére — és ezeket az ihleteket érett költőiséggel, az esztétikai hatás nem átlagos erejével tudja tárgyalítani, szépen formált versalakzatba foglalni. De a szemlélet kivívott magaslatairól a már-már endogén jellegű félelem, szorongás és

reménytelenségkomplexus deleje visszarántja, s kezdődik újra az ismert — ismétlődő! — motívumok csatája, a kedély elkomorodik, a mozdulatok görcsbe rándulnak, a „táguló körök” sugarai összezsugorodnak, a költő ismétetlen balsorsának idült képzeteivel hadakozik, a világbahatolás kedve és erélye, indulata lehorgad, a szenvedély s felfedező figyelem szűk terepre szorul. Ez az örökös feszültség, zavartság, állandósult diszharmonia lehet talán az első oka, hogy az izgalmas és művészileg is nyereséges erőfeszítések — a felszántság szép demonstrációi — ellenére sem önrényvíűen teljes az eredmény; a „Táguló körök”-pályaszakasz olvasója is azt érezheti, hogy ennek a jelentékeny lírikusnak „a világba mélyedt tűnődő költő nagy alkalmában, az ámulás, ócsúdás, ráeszmélés izgalmaiban ritkán van része” (Kiss Ferenc).

A *Kiáltásnyi csönd* (1969) arról tanúskodik, hogy a fájdalom-félelem-haláltudat háromsága (Ők hárman) meghatározó alapélmény ebben a költészetben, s bármint változnak is a részletek, módosulnak időnként némely motívumok, az újra és újra felkísértő lényeg változatlan maradt. Ez a periódus — a válogatott kötet zárórésze — azért érdekes elsősorban, mert a lírikus sajátosan és újszerűen variálja ezt az állandósult élménytartalmat, önmegújító művészi erővel képes kinyilvánítani a költői világszemlélet alapelemeit. Csökkent a szembeszegülés érzelmi feszültsége, kevesebb az ellentét az alakító szerepe; az indulatok ajzottsága a költemények vívőerejeként alig érvényesül ezúttal. A vallomástevő mintegy átadja magát a szorongató létélményeknek, tudomásul veszi a sorstényeket, nem pörlekedik, nem fellebbez, nem panaszkodik, nem siránkozik — átéli az egzisztenciális helyzeteket, mondhatni: a fájdalom- és szenvedésélmények szüntelen befogadására hangolt „én” határszituációit, s tárgyiasságra törve közli „a felismerés iszonyatát”, a rossz közérzet, a deprimált életérzés fegyelmezetten-szenvtelenül reflektált vallomásait; szinte már tárggyá munkálva a kint, a rettenetet, a szorongást, „kés-él-percről kés-él-percre lépek / a továbbélés sziklaperemén / boldogtalanságom alkatrészeiből / rakom össze boldogságomat” — íme e „szertartás” vallomásos összegzése (Továbbélés). Rögzíti ez a tárgyiassá higgadt önmegfigyelés a végletes idegenségérzet (Rejtőzés), fölhozza a mélytudatból a személyes sors feledhetetlen iszonyat emlékeit (Emlék 1944-ből, A felelet, 1944), tárgyiassá a haláltudat vezérmotívum-szerű nyilatkozásait (Álcázott rajtunketés, Törődék, Öregség), a halálfélelem komplexusával való kísérletezősszerű számvetés eszmélkedéseit (a „Félelem nélkül” című verssorozat), az üresség, az „úri Semmi” jelenvalóságát konstatálja (Úrhajó, Feleúton); éles kontrasztokból szerkesztett tárgyiasság és dermedt-hideg-kopár állóképeket rajzol (Állókép, A tűzfal háromszöge, Öregember), az istentelen lében magára maradt emberlét reménytelenségét tételezi filozofikus szándékú reflexiókban (Isten nélkül, Céltalanul örök, A senkiföldjén). Mindenütt a döbbenetet, a rettenetet dermeszti úgyiszólván képletszerűen zárt és elemi formákra redukált versalakzatokba. „nagyvárosok ikakofóniájában / aritmias dobogások közt / mikor a zaj már fokozhatatlan / hirtelen csönd lesz / kiáltásnyi csönd / mélytengeri antarktikus csönd / a felismerés iszonyatát / fagyasztja ilyen nagy csöndbe a lélek” — határozza meg e fejezet címadó költeménye ezt a módszert, melyet a lényegmondás igénye hívott életre. Ezek a versek az úgynevezett végső lényeg, a dolgok esszenciája felé nyomulnak, a tragikummal összeforrott lét „alapképleteit” akarják megfogalmazni, mégpedig „az elhallgatás többletével” (Ars poetica); legalább annyit bízva a csöndre, mint a közvetlen kimondásra; elhagyván a műből — a gyökvers eszményét követve — minden „fölösleges”, „járulékos” elemet, a versszerűség megannyi hagyományos minőségét, vállalva a kíméletlen redukción, a végletes sűrítést, a fokozhatatlan puritán-ságot; sokszor a reflexió törődékváltozataival is megelégedve, a közlést egyetlen metafora tömörítő — és persze, kirekesztő — hatalmára bízván; nem kerülhetvén el olykor a fragmentaritás rossz csapdait sem. Mindössze egyszer szabadul ki a teremtet- és alakítókészség ebből a tudatosan létrehozott zártaságból, az „Anyasírató” című oratóriumszerű nagy kompozíciót formálva, s ez a nagyobb lélegzet fölcsabadítja az eleddig lefojtott érzelmi és indulati áramokat is, fölcsapó — és kétségbe-

esett — szenvedéllyel vallva a gyászról, a hiányról, a büntudatról, vezekelve és megrendülten mondva jajszavú rekviemet.

Egyetlen korábbi kötet sem érezhető ennyire egységesnek, tudatosan egységbe komponáltak, összefogottnak, sugallatosan egylényűgűnek, szuggesztíven egyneműnek. Hangoltság, hangnem és poétikai alkat tekintetében — s így esztétikai hatásában is — homogénebb a „Kiáltásnyi csönd”, mint előző társai. Rákos Sándor költőiségének lényegéről vall, hogy ezt a komprimált egységet — a művészi képesség elszánt koncentrációján túl — épp a létszemléletében s életérzésében mindig is elsőrendűen adott — s csak a „Férfikor” csekély értékű rövid közjátékára nem érvényes — tragikumélmény elmélyítésével és az ettől meghatározott sorstudat azonosuló vállalásával, a mellékösvények alkalmi menedékének elkerülésével, a beleélés felszántásával és fegyelmével vívhatta ki. Itt már valóban elmondható róla, hogy „szükszavú költővé lett, a csontig vetkőzött lét költőjévé” (Bata Imre) — alighanem több joggal, mint az előző pályaszakaszok bármelyikéről. Létélményének kimondásában Rákos Sándor most jutott legközelebb egy lehetséges teljességhez, s ez öntörvényű — újabb líránkban érdekes és jelentékeny értéket képviselő — költőiségének mindenképp emelkedő ívét, ígéretes érlelődését bizonyítja. Hogy a következőkben a szenvedés és fájdalom költészetét írja-e tovább, vagy az oldódás és enyhület kegyelmének énekeire talál rá — csak találgatni lehetne. Az eddig bejárt út folytatásaként mindkét irány lehetősége adva van, s a művészi képesség, az alkotói készség alapján — akármelyik változat valósul meg az életmű majdani fejezetében — a főntebb körözés bizonyosnak vehető. (*Magvető Kiadó, 1971.*)

FÜLÖP LÁSZLÓ

TANULMÁNY

NÉMETH LAJOS: A MŰVÉSZET SORSFORDULÓJA

Elszoktunk az igényesebb esszé műfajától. Vagy a művészetfilozófiai igényesség hat napjaink hazai szakirodalmában újszerűnek? Mindenesetre kissé szokatlan jelenség számunkra Németh Lajos könyve, mely — kerek háromszáz lapon — nem kevesebbre vállalkozik, mint a modern művészetek létrejöttét előkészítő-meghatározó tényezők rendszerének fölmérésére.

Korántsem elégszik meg a pusztá társadalomtörténeti alapozással, ugyanakkor sokkalta elmélyültebb annál, hogysem beérné „belterjesen szakmai” problémák számbavételével. Művész és társadalom, művészet és tudomány viszonyának újszerűségeire éppúgy kiterjed a szerző figyelme, mint a relatív művészi önfejlődés tendenciáira, a filozófia válságjelenségeire, a mesterségbeli újítások szerepére, vagy a pozitív politikai mozgalmak kihatásaira. Imponálóan gazdag tudás birtokában, könnyed vonalvezetéssel és világos logikával ismertet és érvel, foglal össze az olvasó tudatában többé vagy kevésbé rendezetlenül heverő ismeretanyagot, és tesz föl új kérdéseket. Idegen tőle az olyan spekulatív koncepcióépítés tendenciája, mely már eltépi magát a valóság tényeinek bonyolult sokaságától, nem kevésbé áll azonban tőle távol a gondolati igényesség nélküli lapos empiria sem: a szellemi és társadalmi élet számos problémája közt eligazodni tudó fölényes tájékozottság nagyobb törvényszerűségeket földerítését hivatott szolgálni. S a törvények kutatását sem kizárólag a tudósi megismerés hideg nyugalma irányítja, hanem társul hozzá